

جایگاه روزه عاشورا در فرهنگ اهل سنت شافعی

حجت الاسلام والمسلمین احمد فلاحزاده*

قال الله تعالى: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى».^۱

مقدمه

روزه عاشورا، یکی از اموری است که در میان اهل سنت شافعی رواج دارد. این نوشتار در پی واکاوی آن است که این روزه از چه زمانی وارد جامعه اسلامی شده و چه تحولاتی را به خود دیده و سرانجام چگونه به فقه اسلامی راه یافته است. بر اساس این تحقیق، روزه عاشورا در میان اهل سنت شافعی که رویکرد اخلاقی در میان آنان بیشتر از سایر رویکردهای دینی پررنگ است، به دلیل آنکه از زبان رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده و مایه پاک شدن گناهان سال گذشته بیان شده است، مورد سفارش قرار می‌گیرد. این نوشتار به بررسی روایی و تاریخی این امر می‌پردازد.

روزه در تاریخ

پیش از وجوب روزه رمضان در سال دوم هجری، برخی از انواع روزه‌داری در ادیان ابراهیمی و در میان مردم شهر مکه نیز که خود را ادامه‌دهندگان دین ابراهیم عَلَيْهِمُ السَّلَام می‌دانستند، مرسوم بود^۲ که از آن جمله برخی برای برآوردن حاجت‌ها و یا شکر نعمتی که به آن‌ها داده شده بود، روزه می‌گرفتند. ادعای روزه‌داری در ادیان ابراهیمی، مستند به ۱۱ آیه در قرآن و معروف‌ترین آیه در این باره، آیه ۱۸۳ سوره بقره است:

* دکتری تاریخ اسلام.

۱. شوری: ۲۳: «بگو: من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی‌کنم جز دوست داشتن نزدیکانم [اهل بیت]».

۲. احمد فلاحزاده، «درآمدی بر سنت‌سازی امویان؛ مطالعه رونیدی - فرآیندی روزه عاشورا بر مبنای نظریه پخش»، فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ اسلام، ص ۸۳.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ». در میان بنی اسرائیل چنین رسم بود که روزه‌هایی را بر خود قرار می‌دادند؛ مانند «روزه سکوت» حضرت مریم علیها السلام که البته در اسلام ممنوع شد.^۱ یهودیان در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله، جمعه‌ها را روزه می‌گرفتند که البته نوع روزه گرفتن آن‌ها با روزه‌داری مسلمانان - از فجر تا غروب - متفاوت بود.^۲ رسول‌خدا صلی الله علیه و آله پس از هجرت به مدینه اعلام کرد که مستحب است مسلمانان روزهای دوشنبه و پنجشنبه روزه بگیرند.

روزه‌داری در حجاز برگرفته از آیین حنیف (دین حضرت ابراهیم علیه السلام) بود. همچنین در اعیاد و مناسبت‌ها در میان مسیحیان روزه‌داری رسم بود.^۳ سال‌ها پیش از واجب شدن روزه رمضان - در سال دوم هجری - مسلمانان به شیوه‌های مختلفی روزه می‌گرفتند؛ برای مثال حمزه عموی پیامبر صلی الله علیه و آله که پیرو آیین حنیف بود، پیش از مسلمان شدن در روزهای جمعه و شنبه روزه می‌گرفت.^۴ در تمامی سال‌هایی که مسلمانان در مکه بودند، روزه گرفتن امری مستحب بود. سخنانی که میان جعفر بن ابی طالب و نجاشی پادشاه حبشه رد و بدل شد، دلیلی بر روزه‌داری مسلمانان پیش از هجرت بیان شده است.^۵ همچنین هنگام هجرت مسلمانان از مکه، برخی در همان حال مسافرت روزه بودند. یکی دیگر از انواع روزه، روزه شکر بود که بعدها نیز در میان مسلمانان ادامه یافت.^۶ روزه‌داری به قصد شفای بیماران پس از واجب شدن روزه رمضان نیز در میان مسلمانان همچنان برقرار بود. برای این موضوع می‌توان به ماجرای بیماری حسنین علیهما السلام اشاره کرد که وقتی آن حضرت بیماری این دو نواده را دید، توصیه کرد حضرت علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام سه روز روزه گرفتند.^۷ روزه شکر نیز در دوره‌های بعد اسلامی نیز میان مسلمانان ادامه داشت؛ چنانکه در این باره نقل شده است وقتی مختار حرمله را کشت، به مختار خبر دادند که او حرمله را به روشی کشته است که امام سجاد علیه السلام نفرین کرده بود حرمله همان‌گونه بمیرد. مختار

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۷، ص ۴۶۱؛ علی بن ابراهیم قمی، تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۸۷.
۲. محمد بن سعد کاتب واقدی، طبقات الکبری، ج ۸، ص ۹۴.
۳. محمد بن حبیب الله سبزواری، الجدید فی تفسیر القرآن المجید، ج ۱، ص ۲۱۴.
۴. محمد بن عمر الواقدی، المغازی، ج ۱، ص ۲۱۱.
۵. عبدالملک بن هشام معافری، السیره النبویه، ج ۱، ص ۳۳۶.
۶. محمد بن سعد کاتب واقدی، طبقات الکبری، ج ۸، ص ۱۲۴.
۷. عبیدالله بن عبدالله حاکم حسکانی، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۳۹۸.

نیز از اینکه دعای امام سجاد علیه السلام به دست او اجرا شده بود، یک روز، روزه شکر گرفت.^۱

بررسی تاریخی روزه گرفتن در عاشورا

امویان که برای پیروزی در جنگ با امام حسین علیه السلام، روزه نذر کرده بودند،^۲ پس از شهادت امام علیه السلام نیز آن روز را جشن گرفتند. نخستین بار حجاج بن یوسف ثقفی، امیر حجاز و عراق در دوره عبدالملک بن مروان که برای شکست دادن عبدالله بن زبیر، بخشی از کعبه را با منجنیق تخریب کرد و به آتش کشید و احترام مردم به منبر و قبر حضرت محمد صلی الله علیه و آله را ریشخند می کرد، دستور داد مردم روز دهم محرم جشن بگیرند. بنا بر فرمان او، هواداران امویان به بازار رفتند و در روز عاشورا خرید یک ساله خود را انجام دادند، جشن گرفتند و غذاهای متنوع آماده و شادی کردند. بر اساس همین دستور، پیروان بنی امیه در دهم محرم شیرینی می پختند، لباس های نو می پوشیدند، سرمه می کشید و به حمام می رفتند که همه این ها نشانه عید بود.^۳

دلیل سیاسی این کار آن بود که شیعیان در سیستان و کوفه پس از شهادت امام حسین علیه السلام به خونخواهی آن حضرت قیام و امویان را بیرون کرده بودند. امویان می کوشیدند پس از سرکوب قیام شیعیان، انگیزه این قیام ها را از بین ببرند. از این رو تلاش کردند با جعل روایت های مختلف، دهم محرم را به جشنی مذهبی تبدیل نمایند تا از این رهگذر انگیزه ای برای خون خواهی شیعیان و رنگی برای مظلومیت

اهل بیت علیهم السلام در ماجرای کربلا باقی نماند. آه از دمی که شاه شهیدان کربلا بی نورگشت شمع شبستان احمدی بوی بهشت و خون شهیدان دهد کسی لب تشنه اهل بیت، ولی ز آب چشمشان

آمد سوی مصاف به میدان کربلا
از تند باد ظلم در ایوان کربلا
گر بو کند گلی ز گلستان کربلا
سیراب گشته خاک بیابان کربلا^۴

۱. محمد بن حسن طوسی، الامالی، ص ۲۳۹.

۲. همان، ص ۶۶۷.

۳. تقی الدین احمد مقریزی، المواعظ و الاعتبار، ج ۲، ص ۴۳۷.

۴. شعر از شاعر گُرد، عبدالله سنندجی.

تأملی در روایت‌های منسوب به رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره روزه عاشورا

پس از آنکه از زمان بنی‌امیه روزه‌داری در دهم محرم به شکرانه شهادت امام حسین علیه السلام رسم شد، منابع حدیثی هوادار بنی‌امیه به برخی روایت‌ها استناد کردند که بنا بر آن‌ها پیامبر صلی الله علیه و آله نخستین بار در سال دوم هجرت روزه عاشورا را اعلام کرده بود. در این روایت‌ها آمده است آن حضرت روزه یهودیان در روزه عاشورا را مشاهده کرد و فرمان داد مسلمانان هم این روز را روزه بگیرند.^۱

بررسی‌های انجام شده حاکی از آن است که این موضوع با سندهای تاریخی مطابق نیست؛ زیرا عاشورای یهودیان، روز دهم ماه عبری به نام «تشرین» بود و در سال دوم هجری، ماه تشرین بر اساس تقویم با مهر ماه شمسی برابر بود. این در حالی است که منظور از عاشورا، دهم محرم است. بررسی تقویمی نشان می‌دهد عاشورای سال دوم هجری برابر با ۲۵ تیر ماه بود؛ یعنی میان این دو تاریخ تقریباً سه ماه فاصله بود. بنابراین اگر روایت روزه عاشورا از سوی پیامبر صلی الله علیه و آله را بپذیریم، باز هم هرگز معنای آن روز دهم محرم نیست.

تا ده‌ها سال پس از شهادت شهیدان کربلا نیز نامی از عاشورا به عنوان روز دهم محرم در منابع نیست؛ بلکه نام قدیمی سرزمین کربلا (طف) را به شهیدانی که در آن به شهادت رسیده بودند، اضافه می‌کردند و می‌گفتند: «قتیل الطف».^۲ هنگامی که امام علی علیه السلام از جنگ صفین بازمی‌گشت، به سرزمین کربلا رسید و فرمود: «اینجا افرادی به شهادت خواهند رسید و خون‌شان ریخته خواهد شد».^۳ اما نامی از عاشورا نیست.

واژه «عاشورا» برای واقعه دهم محرم سال ۶۱ هجری، از اواسط قرن سوم هجری رسم شد. گواه این سخن آن است که کتاب معروف *الطبقات الکبری* نوشته محمد بن سعد با موضوع زندگی و سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و یاران ایشان در آغاز سده سوم هجری نوشته شده یا کتاب *أنساب الأشراف* که در تاریخ سده اول اسلام و انساب عرب، نوشته احمد بن یحیی بلاذری است، هنوز واژه عاشورا را نمی‌شناسد.

شیعیان در قرن چهارم هجری، روز تاسوعا را به نماز می‌گذراندند و در روز عاشورا

۱. محمد بن جریر طبری، تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۱۷.

۲. محمد بن سعد کاتب واقدی، طبقات الکبری، ج ۱، ص ۵۱۱؛ احمد بن یحیی بلاذری، أنساب الأشراف، ج ۳، ص ۴۱۹.

۳. نصر بن مزاحم مقرئ، وقعة صفین، ص ۱۴۲.

عزاداری می کردند. اهل سنت نیز با ذکر این روایت «أَيُّهَا النَّاسُ! سَارِعُوا إِلَى الْخَيْرَاتِ فِي هَذَا الْيَوْمِ، فَإِنَّهُ يَوْمٌ عَظِيمٌ مَبَارَكٌ، قَدْ بَارَكَ اللَّهُ فِيهِ عَلَى آدَمَ» منقول از پیامبر ﷺ، آن را روز بزرگی می دانستند؛ اما همچنین رسم بنی امیه در جشن گرفتن روز عاشورا و مهمانی گرفتن و شادی کردن، به رغم گذر ۳۰۰ سال از دوره امویان، در میان برخی شهرهای گوناگون رواج داشت.^۱

روزه عاشورا در روایت های شیعیان

بررسی کتب کهن شیعی گویای آن است که نخستین بار دستور الهی به اینکه مسلمانان روزه بگیرند، در روز دهم محرم بر پیامبر ﷺ وارد شد؛ از این رو پیامبر ﷺ فرمود: «روز عاشورا را روزه بگیرید». سپس با وجوب روزه رمضان، دیگر روزه عاشورا و جویش را از دست داد.^۲ بعدها روزه عاشورا در عصر ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ به دلیل اینکه امویان آن را روزه ای به شکرانه قتل امام حسین عَلَيْهِ السَّلَامُ می دانستند، توصیه نمی شد؛ چنانکه امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرموده است: «مَنْ صَامَهُ كَانَ حَظَّهُ مِنْ صِيَامِ ذَلِكَ الْيَوْمِ حَظَّ ابْنِ مَرْجَانَةَ وَابْنِ زِيَادٍ... النَّازِ؛^۳ هر کسی روز عاشورا را روزه بگیرد، راه امویان رفته است و آتش جهنم نصیبش می شود». این روایت مربوط به زمانی است که دولت بنی امیه هنوز بر سر کار بود و آنان از روزه عاشورا به عنوان ابزاری برای مبارزه با اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ استفاده می کردند. یکی از راویان از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ درباره روزه عاشورا پرسش کرد، امام در پاسخ او فرمود: «صَوْمٌ مَثْرُوكٌ يَنْزُولُ شَهْرَ رَمَضَانَ، وَالْمَثْرُوكُ بَدْعَةٌ؛^۴ روزه عاشورا با آمدن روزه رمضان، ترک شد و زنده کردن چیزی که ترک شده است، بدعت است».

شیعیان پس از نابودی دولت امویان و از بین رفتن صورت مسئله - روزه به شکرانه شهادت امام حسین عَلَيْهِ السَّلَامُ که از سوی امویان تبلیغ می شد - رفته رفته به روزه عاشورا به عنوان یک روزه اخلاقی و نه فقهی نگاه می کردند و برخی از ایشان عاشورا را روزه می گرفتند. برای مثال علی بن موسی معروف به سید بن طاووس از بزرگان علمای شیعه، در فصل «فیما نذکره من صوم یوم عاشوراء و فضله و الدعاء فیه» کتاب *الاقبال*

۱. ابوریحان محمد بن احمد بیرونی، آثار الباقیه، ص ۴۲۰.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۵.

۳. جمعی از نویسندگان، الأصول الستة عشر، ص ۳۲.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۷، ص ۵۹۲.

بالاعمال الحسنة، خواندن دعایی را برای کسانی که در این روز روزه می‌گرفتند، سفارش می‌کند.^۱

مستندات روزه عاشورا در مذهب امام شافعی

در مذهب امام شافعی، رسم است که روزهای تاسوعا (نهم محرم) و عاشورا (دهم محرم) را روزه مستحب بگیرند. علت روزه از نظر پیروان امام شافعی، این است که وقتی پیامبر ﷺ به مدینه هجرت کرد؛ یهود مدینه روز دهم محرم (عاشورا) را روزه می‌گرفتند و آن را به سبب نجات موسی عليه السلام از چنگ فرعون در آن روز می‌دانستند. بنابراین پیامبر ﷺ فرمود که ما از آن‌ها اولتر هستیم (یعنی به حضرت موسی عليه السلام شبیه‌تریم) و به روزه گرفتن این روز تشویق کردند؛ ولی پس از چندی برای اینکه با یهود مخالفت کنند، فرمودند روز نهم محرم (تاسوعاء) نیز روزه بگیرند. در صحیح مسلم آمده است: «عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنْ صِيَامِ يَوْمِ عَاشُورَاءَ، فَقَالَ: يَكْفُرُ السَّنَةَ الْمَاضِيَةَ؛ از ابوقتاده رضی الله عنه روایت است که رسول‌الله ﷺ از روزه روز عاشورا پرسیده شد و فرمود: گناه سال گذشته را محو می‌کند».^۲ همچنین نقل می‌کنند که پیامبر ﷺ فرمود: «لَتُنْ بَقِيَّتُ إِلَى قَابِلٍ لِأَصُومَنَّ التَّاسِعَ»^۳ اگر تا سال آینده باقی ماندم، حتماً روز تاسوعا (نهم محرم) را روزه خواهم گرفت»، ولی پیامبر ﷺ از قبل از تاسوعای آن سال رحلت فرمود.

شاعران اهل سنت شافعی، ارادت ویژه‌ای به اهل بیت عليهم السلام دارند و اشعار فراوانی نیز در این باره سروده‌اند. برای نمونه شیخ رضا طالبانی از کردهای عراقی سروده است:

در ماتم آل‌علی، خون همچو دریا می‌رود
تیغ است و بر سر می‌زند، دست است و بالا می‌رود
از عشق آل بوالحسن این تیغ زن و آن سینه زن
داد و فغان مرد و زن تا عرش اعلی می‌رود
پیراهن شمع خدا یعنی حسین و مجتبی
جان‌ها همی گردد فدا، سرها به یغما می‌رود

۱. علی بن موسی ابن طاووس، الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۵۳ - ۵۱.
۲. محمد بن یوسف صالحی شامی، سبل الهدی و الرشاد، ج ۱۰، ص ۳۵۲.
۳. عمادالدین العامری، بهجة المحافل، ج ۲، ص ۳۷۵.

کوتاه کن انکار را بدعت مگو این کار را
این سوگ آل حیدر است این خون به بی جا می رود^۱

روزه گیری شافعیان در عاشورا و هدیه آن به امام حسین علیه السلام

بر پایه سخن مقدسی در کتاب *احسن التقاسیم* نوشته شده در سال ۳۷۵ قمری (قرن چهارم)، پیروان امام شافعی در شهرهای نیشابور، طوس، اسفراین و برخی شهرهای خراسان زندگی می کردند. امروزه شافعیان در کردستان، آذربایجان غربی، کرمانشاه، گیلان (رضوان شهر)، فارس (شهرستان خنج و لارستان)، هرمزگان (بندر خمیر و بستک) و استان اردبیل (نمین) پراکنده اند. پیروان امام شافعی، علاقه فراوانی به اهل بیت علیهم السلام دارند؛ چرا که محبت اهل بیت علیهم السلام در نظر امام شافعی، محبتی خالصانه است و ایشان در جای جای اشعارش به فضایل اهل بیت علیهم السلام اشاره دارد، به محبت آنان توسل می کند و می گوید: «کسی که در نماز بر اهل بیت علیهم السلام صلوات نفرستد، نمازش کامل نمی شود». اهل سنت شافعی نیز با همین رویکرد، علاقه بسیاری به اهل بیت علیهم السلام و به ویژه امام حسین علیه السلام دارند و در مراسم عزاداری ایشان به صورت فعال شرکت می کنند.

نویسنده که خود با کردهای شافعی ارتباط زیادی دارد، شهادت می دهد که آنها خالطانه در عزای فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله شرکت و نذر می کنند و ارادت ویژه ای به اهل بیت علیهم السلام و حتی امام زادگان دارند. برخی از ایشان سه روز (روزهای نهم، دهم و یازدهم) از ایام محرم را روزه می گیرند و ثواب آن را به روح امام حسین علیه السلام هدیه می کنند. برخی پا را فراتر می گذارند و از شدت علاقه به امام حسین علیه السلام و شهدای کربلا، تمامی دهه اول محرم را روزه می گیرند و ثواب این روزه را به امام حسین علیه السلام و شهدای کربلا تقدیم می کنند. اهل سنت شافعی به ویژه کردها، اشعار بسیاری به زبان فارسی در رثای امام حسین علیه السلام سروده اند. در یکی دیگر از این چکامه ها آمده است:
لافت از عشق حسین است و سرت بر گردن است

عشق بازی سر به میدان وفا افکندن است

گر هوا خواه حسینی، ترک سر گن چون حسین

شرط این میدان به خون خویش بازی کردن است

۱. شاعر شیخ رضا طالبانی از شعرای کُرد عراقی. ر.ک: رضا طالبانی، اشعار فارسی شیخ رضا، ۱۸۹۱م.

سنی، سنی، ولیکن حسب آل مصطفی
دین و آیین من و آباء و اجداد من است^۱

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، الإقبال بالأعمال الحسنة، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ش.
۲. بلاذری، احمد بن یحیی، أنساب الأشراف، چاپ اول، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۷ق.
۳. بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد، آثار الباقیة، تحقیق پرویز اذکایی، چاپ اول، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۹۸ش.
۴. جمعی از نویسندگان، الأصول الستة عشر، تحقیق ضیاءالدین محمودی و نعمت‌الله جلیلی و مهدی غلامعلی، چاپ اول، قم: دار الحدیث، ۱۴۲۳ق.
۵. حاکم حسکانی، عییدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تحقیق محمدباقر محمودی، چاپ اول، تهران: مجمع احیاء الثقافة الإسلامية، ۱۴۱۱ق.
۶. سبزواری، محمد بن حبیب‌الله، الجدید فی تفسیر القرآن المجید
۷. صالحی شامی، محمد بن یوسف، سبل الهدی و الرشاد، چاپ اول، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۴ق.
۸. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، چاپ دوم، بیروت: دار التراث، ۱۳۸۷ق.
۹. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، چاپ دوم، بیروت: دار التراث، ۱۳۸۷ق.
۱۰. العامری، عمادالدین، بهجة المحافل، بیروت: دار الصادر، [بی تا].
۱۱. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، چاپ سوم، قم: جزائری، ۱۴۰۴ق.
۱۲. کاتب واقدی، محمد بن سعد، طبقات الکبری، چاپ دوم، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم: دار الحدیث، ۱۴۲۹ق.
۱۴. معافری، عبدالملک بن هشام، السیرة النبویة، بیروت: دار المعرفة، [بی تا].
۱۵. مقریزی، تقی‌الدین احمد، المواعظ و الاعتبار، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ق.

۱. شاعر شیخ رضا طالبانی.

۱۶. منقری، نصر بن مزاحم، *وقعة صفین*، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، الطبعة الثانية، القاهرة: المؤسسة العربية الحديثة، ۱۳۸۲ق.
۱۷. الواقدي، محمد بن عمر، *المغازی*، الطبعة الثالثة، بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۹ق.

مقالات

۱. فلاحزاده، احمد، «درآمدی بر سنت‌سازی امویان؛ مطالعه روندی - فرآیندی روزه عاشورا بر مبنای نظریه پخش»، فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ اسلام، سال ۱۶، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۴، ص ۱۰۸ - ۷۱.

